

ΝΑΟΙ ΤΟΥ ΑΙΔΟΥ – ΠΛΟΥΤΩΝΟΣ

(Ἐν ὄψει τῶν μαγνητομετρήσεων τοῦ ὑπεδάφους τῆς Ἡλείας) *

Πῶς εἶναι δυνατὸν ὁ βασιλεὺς τοῦ «ζόφου ἡρόεντος» ὁ ἀδυσώπητος θεὸς τοῦ θανάτου νὰ ἔχη μοῖραν ἐπὶ γῆς ;

Εἴτε διότι ὁ θεὸς οὗτος εἶναι ἄρχων νεκρῶν, θεὸς ὑποχθόνιος, εἴτε διότι ὡς θεὸς θανάτου ἐμπνέει φόβον καὶ δέος, δὲν ἔχομεν μαρτυρίας ὅτι ἔτυχεν ἀμέσως ὑπὸ τῶν ἀρχαίων τῆς τιμῆς ἀνοικοδομήσεως ἰδίου ναοῦ.

Καὶ ὅμως ὑπὸ τὸ ὄνομα Ἄιδης ἐξαιρετικῶς ἐλατρεύετο οὗτο εἰς Ἡλείαν ὡς πληροφοροῦμεθα ἐκ τοῦ Παυσανίου (6. 25, 2) : «ἀνθρώπων δὲ ὧν ἴσμεν μόνοι τιμῶσιν Ἄιδην Ἡλείῳ». Ἐνταῦθα εἶχε ναόν, εἰς τὸν ὁποῖον ἠνοίγετο ἡ εἴσοδος ἅπαξ τοῦ ἔτους, προσιτὸν μόνον εἰς τοὺς ἱερεῖς : «Ὁ δὲ ἱερός τοῦ Ἄιδου περίβολός τε καὶ ναὸς (ἔστι γὰρ δὴ Ἡλείοις καὶ Ἄιδου περίβολός τε καὶ ναὸς) ἀνοίγνυται μὲν ἅπαξ κατὰ ἔτος ἕκαστον, εἰσελθεῖν δὲ οὐδὲ τότε ἐξεῖται παρά γε τοῦ ἱερωμένου». Μόνον ἐδῶ ἦτο ἡ λατρεία τοῦ Ἄιδου κεχωρισμένη τῶν λοιπῶν θνητῶν, διότι ὡς ἐπικυροῖ ὁ Roscher τὸν Welcker εἰς οὐδένα ὤφειλε ν' ἀνοίγεται ἡ ὁδὸς πρὸς τὸν θάνατον. Οὕτως ὁ Ἄιδης κατεῖχεν εἰς Ἡλείαν ναὸν καὶ τέμενος. Ὁ ναὸς οὗτος μέχρι σήμερον δὲν ἔχει ἀνευρεθῆ, δὲν ἔχομεν δὲ οὐδεμίαν πληροφορίαν περὶ τοῦ χρόνου καὶ τῶν τεχνιτῶν οἱ ὁποῖοι κατεσκευάσαν αὐτόν, τοῦ ρυθμοῦ καὶ τῶν γλυπτικῶν αὐτοῦ διακοσμήσεων ἢ τῶν ἰδιομορφιῶν, τὰς ὁποίας ἠδύνατο οὗτος νὰ παρουσιάσῃ.

Αἰτία τῆς ἀνεγέρσεως τούτου θεωρεῖται ἡ βοήθεια, τὴν ὁποίαν παρέσχεν ὁ Ἄιδης εἰς τοὺς Πυλῖους κατὰ τὸν ἀγῶνα μετὰ Νηλέως καὶ Ἡρακλέους (Ἀπολλδ. 2. 7, 3).

Ἐν ὄψει τῶν συνεχιζομένων μαγνητομετρήσεων τοῦ ὑπεδάφους τῆς Ἡλείας ἐπιθυμοῦμεν νὰ συμβάλωμεν πρὸς ἀνεύρεσίν του.

Καίτοι δὲν παρεδόθησαν ναοὶ ὑπὸ αὐτὸ τοῦτο τὸ ὄνομα τοῦ Ἄιδου ¹, μαρτυροῦνται ναοὶ ὑπὸ τὸ ὄνομα αὐτοῦ ὡς Πλούτωνος. Πλουτώνεια ἐκαλοῦντο καὶ αἱ ὁδοί, αἱ ἄγουσαι εἰς τὰ βασίλεια τοῦ χρυσηλίου καὶ κλυτοπόλου θεοῦ.

* Τὸ πρόβλημα περὶ τοῦ ναοῦ τοῦ Ἄιδου τῆς Ἡλείας ἐτέθη ἐν τῷ φροντιστηρίῳ τῆς Προϊστορικῆς Ἀρχαιολογίας. Πρὸς τοῦτο μοὶ ἐστράφη ἡ προσοχὴ ὑπὸ τοῦ Διδασκάλου μου καθ. κ. Σπ. Μαρινάτου, τὸν ὁποῖον καὶ εὐχαριστῶ θερμῶς.

1) Ἴδ. τὰ ἄρθρα Hades, Pluto, Unterwelt, Ares, κτλ. εἰς τὰ εἰδικὰ ἐπιστημονικὰ λεξικά καὶ ἐγκυκλοπαιδείας, ὡς καὶ τὰ περὶ ὀνομάτων πόλεων μετὰ Πλουτωνείων.

Διὰ τῶν συγκεντρωθέντων καὶ ἐκ τούτων στοιχείων, ἐνδέχεται νὰ συντελέσωμεν πρὸς ἐξιχνίασιν μὴ ἀνασκαφέντων εἰσέτι ἐτέρων ναῶν τοῦ θεοῦ.

Ἡ Πύλος, εἰς τὴν ὁποίαν τίθεται ὑπὸ τοῦ Ὀμήρου τὸ ἐπεισόδιον τῆς τρώσεως τοῦ Ἄδου ὑπὸ τοῦ βέλους τοῦ Ἡρακλέους (Ε 395 κ.ἐξ., Πίνδ., Πυθ. 9. 33), ἡ Πύλος τῆς Τριφυλίας ὡς προέκυψεν ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ C. Blegen ¹, κατὰ τὸν Ἀρίσταρχον ἐρμηνεύεται ὡς πύλη τοῦ Ἄδου ², παρεμορφώθη δὲ ἀπὸ στόματος εἰς στόμα ὡς ἐκ συγχύσεως εἰς Πύλον. Οὕτως ἐκφέρεται ὡς πιθανὴ ἡ σκέψις, ὅτι ἡ ἕρις μὲ τὸν Ἡρακλέα ὑπετίθετο γενομένη κατὰ τὴν κατάβασιν τοῦ ἥρωος εἰς τὸν Ἄδην ³ διὰ τὴν ἐλευθέρωσιν τὴν Ἀλκηστιν ἢ ν' ἀναγάγη τὸν Κέρβερον. Ἡ ἵασις ὁμοίως τοῦ τραύματος ἐγένετο ὑπὸ τοῦ Παιήονος ἐν Ὀλύμπῳ ⁴.

Ἐπὶ μελανομήρφου σκύφου κιτρίνου ἐδάφους ἐξ Ἀργούς, ὁ Ἡρακλῆς ἐν τῷ Κάτῳ Κόσμῳ ἐγείρει λίθον κατὰ τοῦ Πλούτωνος, ὅστις μὲ τὸ ἀετοφόρον σκῆπτρον εἰς τὴν δεξιὰν θὰ ὑποχωρήσῃ πρὸς τ' ἀριστερά, προσβλέπων ἀγωνιδῶς τὸν Ἡρακλέα. Δεξιὰ του ἤρεμος ἡ Περσεφόνη.

Διὰ τὸν Roscher ἀδίκως συνεσχέτισθη ἡ πολεμικὴ ἐκστρατεία τοῦ ἥρωος πρὸς τὸν ἀγῶνα Ἡρακλέους—Ἄδου τῆς Ἰλιάδος (Ἡρακλέους—Ἀρεως τῆς Ἀσπίδος τοῦ Ἡσιόδου στ. 357 κ.ἐξ.).

Κατὰ τὸ λεξικὸν Daremberg—Saglio ὁ Εὐστάθιος ὑπερβάλλει, βεβαιῶν ὅτι ὁ Ἄδης εἶχε τέμενος εἰς τὸ ὄρος Μίνθη παρὰ τὴν Πύλον: «πρὸς ξω δ' ἐστὶν ὄρος τοῦ (Τριφυλιακοῦ) Πύλου πλησίον ἐπώνυμον Μίνθης. . . καὶ δὴ καὶ τέμενός ἐστιν Αἰδου πρὸς τῷ ὄρει τιμώμενον καὶ ὑπὸ Μακιστίων, καὶ Δήμητρος ἄσος ὑπερκείμενον τοῦ Πυλιακοῦ πεδίου» (Στρβ. Γεωγρ. Η c 344).

Ἐκ τῶν Πλουτωνείων, γνωστότερον τὸ τῆς Ἐλευσίνος, ἐν μέσῳ τοῦ τριγωνικοῦ περιβόλου τοῦ ἱεροῦ. Πιθανῶς πρόκειται περὶ κοινοῦ ναοῦ Πλούτωνος καὶ Κόρης ὡς συνήχθη ἐκ τῶν εὐρεθέντων εἰς τὸν περίβολον δύο ἀναθηματικῶν ἀναγλύφων, τὰ ὁποῖα ἀποδεικνύουν ταυτότητά του πρὸς τὸν ἱερὸν χώρον, ὡς ἐπίσης ἐκ σπουδαίας οἰκοδομικῆς ἐπιγραφῆς τοῦ 329/8 π. Χ. μὲ λογαριασμοὺς ἐπισκευῶν καὶ μεταβολῶν τοῦ μεγάλου ἱεροῦ τῆς Ἐλευσίνος ⁵ καὶ ἐξ ἐπιγραφῶν μετὰ μνείας τοῦ ἱεροῦ τοῦ Πλούτωνος καὶ τῆς ἱερείας του.

Τὸ σπήλαιον ἐν τῷ βράχῳ συνήπτετο μὲ τὴν ἐνταῦθα λατρείαν τοῦ Πλούτωνος. Κατὰ τοὺς Ὀρφικοὺς Ὑμνοὺς (XIX 12) ἐχρησίμειεν ὡς Πύλαι Ἄδου, ὅπου ἐπὶ ἄρματος κατῆλθεν ὁ Πλούτων μετὰ τῆς Περσεφόνης εἰς τὸν Κάτω Κόσμον καὶ εἶτα ἐπέστρεψεν. Ὁ Πausanias ὁμοίως θέτει τὴν ἀρπαγὴν παρὰ τὰς ὄχθας τοῦ Κηφισοῦ.

1) C. Blegen ΕΕΦΣΠΑ 1963—4, 285—305.

2) L. Malten, Jahrbuch (29) 1914, 179.

3) Πaus. Frazer τομ. IV, W Leaf, The Iliad, London 1886 στ. 393—400.

4) P. Stengel, Opferbräuche der Griechen, Leipzig - Berlin 1910, 154, Th. S. Sophoulis, Hades in der antiken Kunst, Wuerzburg 1884, 18.

5) AE 1883, 113, Dittenberger, Sylloge 2^a, 587, 651, 628.

Κατὰ γενικὸν κανόνα τὰ Πλουτώνεια ἔχουν σχέσιν πρὸς χάσματα ἢ σπήλαια ἐκ τῶν ὁποίων ἐνίοτε ἀνεδύοντο ἀναθυμιάσεις. Ἐκ τοῦ Κόνωνος γνωστὸν χάσμα ἐν Κυλλήνῃ (Διηγ. 15). Χάσμα γῆς εἰς Δελφούς (Ἀπολλδ. 1, 4, Διοδ. Σικ. 16, 26). Εἰς Αἰγιαλὸν ¹ καταβάσιον Ἄδου (Καλλιμ. ἀποσπ.). Ἔνεκα τῆς θεωρήσεως αὐτῶν ὡς εἰσόδων εἰς τὸν Κάτω Κόσμον, ὡς πυλῶν τοῦ Ἄδου, ὁ θεὸς οὗτος εἶναι γνωστὸς ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν «πύλαιος» «πυλάχοχος» «πυλάρτης».

Ἐκ τῶν πηγῶν γνωρίζομεν δύο ναοὺς τοῦ Πλούτωνος, τῶν ὁποίων ἡ ἀνεύρεσις θὰ ὠλοκλήρωνε τὴν εἰκόνα μας περὶ Πλουτωνείων, εἰς Βυζάντιον καὶ εἰς Αἰανὴν τῆς Μακεδονίας. Ὁ πρῶτος ἀναφέρεται ὑπὸ Διονυσίου τοῦ Βυζαντίου ὡς κατεδαφισθεὶς ὑπὸ Φιλίππου τοῦ Β' : «in abscessu maris duae aedes Plutonis et Junonis quarum solum nomen exstat». «Plutonis templum Philippus Macedo inopia materiae demolitus est, locorum vero nomina remanserunt. Hic enim Plutonis acra, ille Junonia acra dicitur, ubi quotannis victimam primo anni die mactat gens Magarica. Haec quidem Dionysius, qui cum ait Junonis et Plutonis aedes fuisse κατὰ ἀπόβασιν τῆς θαλάσσης, videri potest acram significare oram maris potius quam promontorium, quod nullum sit in hac orae parte, nisi Dionysii temporibus mare attingeret radices secundi collis . . . » (Anapulus Bospori Thracii, G. G. M. ἀποσπ. 9, ἐκδ. Mueller Parisiis 1861 σ. 23).

Ὁ ναὸς τοῦ Πλούτωνος εἰς Αἰανὴν τῆς Μακεδονίας εἶναι γνωστὸς ἐξ ἀναθηματικῆς ἐπιγραφῆς ἀναγλύφου : «Θεῶ δεσπότη Πλούτωνι καὶ τῇ πόλει Ἐανῆ Τ. Φλαοῦιος Λέωνας (sic) [Ἐλθῶν ἰδ]ῶν τε τὸν θεὸν καὶ τὸν ναὸν τὴν στήλην ἀνέθηκεν ἐκ τῶν ἰδίων, κατ' ὄναρ, | δι' | ἐπιμελητοῦ Ἀχε[ροντίου] | Καλιανι. Μονῆ Ἀγ. Ἡλίου | .

Εἰς τὴν ἔκδοσιν τῶν Heuzey, Daumet ² σχολιάζεται ὅτι τὸ ἐπώνυμον τοῦ Δεσπότη ἀνήκει εἰς χθόνιον θεότητα. Δέσποινα ἔκαλεῖτο ἡ Περσεφόνη, γηίνη θεότης ὡς ἡ Γῆ καὶ Δημήτηρ. Ἐπὶ τῶν νομισμάτων τῆς Αἰανῆς ὁ Πλούτων μὲ μῦδιον. Παρατηρήθη δὲ ὅτι ἡ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ γραφὴ τῆς Ἐανῆς δι' Ε εἶναι ὀρθογραφικὴ παραλλαγὴ Ρωμαϊκῆς ἐποχῆς. Οὕτω τὸν ναὸν τοῦ Πλούτωνος ἐπεσκεπτοντο ἐπὶ μακρὸν οἱ ὀπαδοὶ τῆς εἰδωλολατρείας. Ὁ Πλούτων ὑπῆρξεν ὁ κατ' ἐξοχὴν θεὸς καὶ προστάτης τῆς πόλεως. Εἰς Αἰανὴν (=θεοποιηθὲν ὄνομα τῆς αἴας=γῆς συναφὲς πρὸς τὸν Πλούωνα) ἐμφανίζονται χαράδραι τῶν χειμάρρων ἀνάλογοι πρὸς τὰ Πλουτώνεια.

Κατὰ Bouché — Leclercq ³ ἡ πόλις Ἐανῆ τῆς Μακεδονίας φαίνεται ὅτι κατὰ τοὺς αὐτοκρατορικοὺς χρόνους ὑπῆρξεν ἔδρα λατρείας τοῦ Πλούτωνος καὶ θεραπευτικοῦ χρηστηρίου δι' ἐγκοιμήσεως. Ἡ γειτνίασις πρὸς τὴν Θράκην κά-

1) Rohde, Psyche 213, 1.

2) L. Heuzey, H. Daumet, Mission archéologique de Macedoine, Paris 1876, 288—9.

3) A. Bouché · Leclercq, Histoire de la Divination dans l'antiquité, Bruxelles 1963 II 376.

μνει νὰ πιστεύωμεν, ὅτι ὁ λατρευόμενος θεὸς εἰς αὐτὴν τὴν περιοχὴν, ἀρχικῶς ὁ Διόνυσος, συχνάκις συνεπιέσθη.

Δύναται κατ' ἀρχὴν ὁ Πλούτων τῆς Ἐανῆς νὰ ταυτίζηται πρὸς τὸν Διόνυσον, διότι ἀκολουθεῖ τὸ ὄδοιπορικὸν ἐκ Θράκης εἰς Θεσσαλίαν καὶ Βοιωτίαν, διὰ Διονυσιακῆς χώρας. Ἡ τοποθεσία τῆς Ἀχάρακας θὰ ἐδικαίωνε παρομοίαν ὑπόθεσιν, διότι γειτνιάζει πρὸς τὴν Νύσαν. Ἐφ' ὅσον οἱ ναοὶ τοῦ Βοσπόρου καὶ τῆς Αἰανῆς δὲν ἀνευρέθησαν, δὲν γνωρίζομεν κατὰ πόσον ἦτο πιθανὸν ὁπαῖον ἀδύτου τοῦ ναοῦ νὰ ἐπικοινωνῆ πρὸς τὸν χθόνιον κόσμον καὶ ὄχι σπήλαιον, ὡς ἰσχυρίζεται ὁ Giurpe περὶ ὑποδηλώσεως τῶν ὀνομάτων Αὐλίδος καὶ Αὐλῶνος, ἄλλως χάλκεος οὐδὸς ἢ αὐλαξ. Εἰς Κολωνὸν Ἴππιον ¹ (Ἰδ. Σοφοκλ. Οἶδ. Κολ. ἐκδ. Γ. Μυστριώτου 1893 σ. 58 στ. 1591) «κατὰ τὸν Bellermann ὁ οὐδὸς λέγεται χαλκόπους ἔνεκα τῆς σχέσεως αὐτοῦ πρὸς τὸν Ἄδην, διότι ὁ Ὀμηρος λέγει περὶ τοῦ Ταρτάρου ἐν Θ 15 «ρίψω ἐς Τάρταρον ἠερόντα, τῆλε μάλ', ἤχι βάθιστον ὑπὸ χθονός ἐστι βέρεθρον' ἔνθα σιδήρειαί τε πύλαι καὶ χάλκεος οὐδὸς» καὶ ὁ Ἡσίοδος, Θεογ. 811 «ἔνθα δὲ μαρμάρεαί τε πύλαι καὶ χάλκεος οὐδὸς, ἀστεμφῆς ῥίζησι διηνεκέεσι ἀρηρώς, αὐτοφυῆς».

Κατὰ τὸν Σχολιαστὴν «Φησὶ . . . Ἀπολλόδωρος δι' αὐτοῦ καταβάσιον εἶναι εἰς Ἄδου». Διὰ τούτου ὁ Θησεὺς καὶ ὁ Πειρίθους κατῆλθον εἰς Ἄδην καὶ διὰ τούτου κατὰ τινὰ ἐγένετο ἡ ἀρπαγὴ τῆς Περσεφόνης».

Ὁ Πλούτων εἶχεν ἀρχαῖον ναὸν καὶ ἐν Κορωνείᾳ ² τῆς Βοιωτίας, ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῆς Ἰτωνίας Ἀθηνᾶς (Στρβ. Θ. c 411).

Ὁ ναὸς τοῦ Ποσειδῶνος εἰς Ταίναρον—«στόμιον» Ἄδου «πύλη ἐσχάτοις» ἢ καὶ Ἄδης—κατὰ Πausανίαν ἦτο «ναὸς εἰκασμένος σπηλαίῳ» (3. 19, 10).

Αἱ ἀπόψεις ἄλλων πηγῶν διαφέρουν περὶ τούτου θεωροῦσαι αὐτὸν ἀνεξάρτητον τοῦ σπηλαίου (Στρβ. Γεωγρ. Η c 363, Pomponius Mela, De Chorographia, II, 3 ἐκδ. C. Frick, Lipsiae 1880), ἐξεφράσαμεν δὲ τὴν ἀποψιν ὅτι ὡς στόμιον τοῦ Ἄδου ἠδύνατο νὰ χρησιμεύῃ ὄχι τὸ σπήλαιον, ἀλλ' ἡ περὶ τὸν ναὸν πηγὴ ³: «οὔτε ὑπὸ γῆν ὁδοῦ διὰ τοῦ σπηλαίου φερούσης, οὔτε ἔτοιμον ὄν πεισθῆναι θεῶν ὑπόγαιον εἶναι τινὰ οἰκησιν ἐς ἣν ἀθροίζεσθαι τὰς ψυχάς». (Paus. 3. 25, 4), ὅπερ κατὰ παρατήρησιν τοῦ F. Boelte ἰσχύει καὶ δι' ἄλλας εἰσόδους τοῦ Ἄδου. Ὁ μυθογράφος Παλαίφατος, ἴσως ὑπὸ τὴν ιδιότητά του αὐτὴν, θεωρεῖ τὴν ἀναγωγὴν τοῦ Κερβέρου, συντελεσθεῖσαν «ἐκ τοῦ ἄντρου» (Περὶ ἀπίστων 40). Ὑπάρχουν ὅθεν πιθανότητες ὁ ναὸς τοῦ Ἄδου εἰς Ἡλείαν ν' ἀναζητηθῆ πλησίον σπηλαίου, τὸ ὅποιον θὰ ἐχρησίμευεν ὡς ὁ παλαιότατος ναὸς, κατ' ἀναλογίαν πρὸς τὸ Ταίναρον καὶ τὴν Ἐλευσίνα ἢ νὰ ἦτο αὐτὸς οὗτος ὁ ναὸς «εἰκασμένος σπηλαίῳ».

Εἰς ἄντρον ἐν Καμπυνίᾳ παρὰ τῇ λίμνῃ Ἀόρνω ὑπέτιθετο ὅτι ὑπῆρχεν ἡ

1) Σοφ. Οἶδ. Κολ. Th. Johnsoni, Cum Versione et Notis.

2) Κ. Γιαννουλίδου, Περὶ ἐνδεχομένης χθονίας Ἀθηνᾶς ἐπιτυμβίου μνημείου, ΠΛΑΤΩΝ ΙΘ' 1967, 229.

3) Κ. Γιαννουλίδου, Αἱ λατρεῖαι τοῦ Ταϊνάρου, ΠΛΑΤΩΝ Κ' 1968, 226.

ἐξ Ἰταλίας εἰς Ἄδου κατάβασις. Πρβλ. ἐπίσης τὸ ἄντρον τοῦ Κυνὸς παρὰ τῆ Ἀβέρνη. Ἐνδέχεται ἐπίσης ναοὶ Ἄδου - Πλούτωνος, δεδομένου ὅτι ἐγγὺς τῶν Πλούτωνείων ἢ ἐν αὐτοῖς ἴσως ὑπῆρχέ τι χρησιμεῦον ὡς πύλη Ἄδου, ν' ἀναζητῶνται πλησίον πηγῆς ὡς εἰς Ἄργος ἢ «συναγεία κρήνη» ἐκ τῆς ὁποίας ἐφημολογεῖτο ὅτι ἠλευθερώθη ὁ Κέρβερος (Ἡσυχ. λ. ἐλεύθερον ὕδωρ, Εὐσταθ. Παρεκβ. εἰς Ὅμηρ. Ὀδυσ. ν 408).

Πηγὴ ὀνόματι Κυάνη, ἀνεφάνη πλησίον τῶν Συρακουσῶν κατὰ τὴν ἀρπαγὴν ὑπὸ τοῦ Πλούτωνος καὶ κατὰδυσιν τῆς Κόρης εἰς Ἄδην, διὰ μέσου ἀναφανείσης ρωγμῆς τοῦ ἐδάφους (Διοδ. Σικ. 5. 4, 2). Ὁ Ἀμφιάρκος εἰς Ὠρωπὸν ἀνῆλθεν ἐκ τοῦ Κάτω Κόσμου ὡς θεὸς ἐκ πηγῆς¹ (Παυσ. 1. 34, 4). Οἱ μὴ εὐρεθέντες ἐπίσης ναοὶ τοῦ Ἄδου - Πλούτωνος πιθανὸν νὰ ζητηθοῦν πλησίον φωτεινῶν λευκῶν βράχων καὶ θερμῶν πηγῶν καὶ ἐκ τῶν ὁποίων ἀνεδίδοντο ἀναθυμιάσεις ὡς εἰς Πετηλίαν (CIG 5772) καὶ τὸ ἄντρον τῆς Φρυγίας πρὸς τῆ Ἱερὰ πόλει ἐκ τοῦ ὁποίου ἐζήρχοντο ἀναθυμιάσεις θανατηφόροι, διότι ἐχρησίμευον ὡς πύλαι Ἄδου, ὡς ἐπίσης ἐνδέχεται ν' ἀμυχνευθοῦν καὶ πλησίον λίμνης. Ἐκ περιγραφῆς τοῦ Παυσανίου πληροφοροῦμεθα τὰ περὶ «τὴν Ἀλκυονίαν λίμνην, δι' ἧς φασιν Ἀργεῖοι Διόνυσον ἐς τὸν Ἄϊδην ἐλθεῖν Σεμέλην ἀνάξοντα, τὴν δὲ τοιαύτην κάθοδον δεῖξαι οἱ Πόλυμνον. τῇ δὲ Ἀλκυονίᾳ πέρας τοῦ βάρους οὐκ ἔστιν, οὐδέ τινα οἶδα ἐς τὸ τέρμα αὐτῆς οὐδεμιᾶ μηχανῇ καθικέσθαι δυνηθέντα» (Παυσ. 2. 37. 5).

Καθ' ἑτέραν μαρτυρίαν τοῦ Παυσανίου (2. 31, 2) ἡ Σεμέλη ἐκομίσθη ὑπὸ τοῦ Διονύσου ἐξ Ἄϊδου ὡς ἐπίσης καὶ ὁ Ἡρακλῆς ἀνήγαγε τὸν κύνα «ταύτην» διὰ τοῦ ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος Σωτείρας ἐν Τροϊζήνι.

Ἀνεφέραμεν καὶ τὰ περὶ τοῦ ἄντρου ἐν Καμπανίᾳ παρὰ τῇ λίμνῃ Ἀόρνω. Ὁ ναὸς τοῦ Ἄδου ἴσως δύναται ν' ἀνευρεθῇ καὶ πλησίον ποταμοῦ ὡς εἰς Παυσανίαν (2. 36, 6—7) : Τοπογραφικῶς μετὰ τὴν κάθοδον ἐκ τῆς Λέρνης ὁ ποταμὸς Ἐρασῖνος ἐκβάλλει εἰς τὸν Φρίξον. «ἀναστρέψας δὲ ἐς τὴν εὐθειᾶν τὸν τε Ἐρασῖνον διαβῆση καὶ ἐπὶ τὸν Χεϊμάρρον ποταμὸν ἀφίξῃ. πλησίον δὲ αὐτοῦ περίβολός ἐστι λίθων, καὶ τὸν Πλούτωνα ἀρπάσαντα, ὡς λέγεται, Κόρην τὴν Δήμητρος καταβῆναι ταύτη φασὶν ἐς τὴν ὑπόγειον νομιζομένην ἀρχήν».

Παρὰ τὸ περὶ οὗ ἀνωτέρω ὁ λόγος κοινὸν ἱερὸν Ἄδου—Ἰτωνίας Ἀθηνᾶς εἰς Κορώνειαν (Παυσ. 9. 34, 5) «ἐκ δὲ Λαφυστίου κατιόντι ἐς τῆς Ἰτωνίας Ἀθηνᾶς τὸ ἱερὸν ποταμὸς ἐστι Φάλαρος ἐς τὴν Κηφισίδα ἐκδιδοὺς λίμνην» «ἀνωτέρω δὲ (τοῦ τεμένου τοῦ Λαφυστίου Διδὸς ἐκ Κορωνείας στάδιοι εἴκοσι) ἐστὶν Ἡρακλῆς Χάροψ ἐπίκλησιν. ἐνταῦθα δὲ οἱ Βοιωτοὶ λέγουσιν ἀναβῆναι τὸν Ἡρακλέα ἄγοντα τοῦ Ἄϊδου τὸν κύνα».

Ὡς εἶδομεν πλησίον τοῦ χάσματος τῆς Κυλλήνης ἔρρεεν ὁ ποταμὸς Στύξ. Ἡ λατρεία τοῦ Ἄδου ἐνταῦθα ἐσυνεχίσθη διὰ τοῦ Σαράπιδος, ἐφ' ὅσον εἰς τὴν περιοχὴν εὐρέθησαν νομίσματα μετὰ τοῦ θεοῦ τούτου.

Ποῖος ἐπίσης φιλολογῶν δὲν γνωρίζει τοὺς ἐν Θεσπρωτίᾳ ποταμοὺς τοῦ

1) Β. Πετράκου, Ὁ Ὠρωπὸς καὶ τὸ ἱερὸν τοῦ Ἀμφιάρκου, Ἀθήναι 1968, 64.

Ἄδου, Ἀχέροντα. Στύγα, Πυριφλεγέθοντα, Κωκυτόν, τὴν μεταγενεστέραν Λήθην, τὴν Ἀχερουσίαν λίμνην, ὡς καὶ τὴν Λουκιάνειον λέμβον τοῦ Χάροντος; Τὴν μεταφορὰν διὰ κοσκίνου ὕδατος ὑπὸ τῶν τιμωρηθειῶν Δαναίδων; Ἄν καὶ ὁ μῦθος οὗτος ἐνδέχεται ν' ἀνάγῃται εἰς μίαν γενικωτέραν Κρητομυκηναϊκὴν—Αἰγυπτιακὴν¹ ἀντίληψιν περὶ τοῦ ἀτερπέος χώρου τῶν νεκρῶν καὶ τῆς μετὰ θάνατον ζωῆς εἰς «πείρατα γαίης» καὶ παρὰ «ῥέον ὠκεανοῖο».

Ἡ πλήρωσις τῶν ὑποχθονίων διόδων ἐνίοτε δι' ὕδατος, δὲν εἶναι ἴσως ἄσχετος πρὸς τὴν φιλοσοφικὴν θεώρησιν περὶ τῆς ζωῆς ὡς προελθούσης ἐκ τοῦ ὕδατος. Ἡ ἰδία ὁδός, κατ' ἐξοχὴν τὸ μὴ καθαρὸν ὕδωρ θὰ ἦτο καὶ πηγὴ θανάτου (καὶ δὴ ψυχικοῦ, «ἐν βορβόρῳ κεῖσθαι») ἐλέγετο περὶ ἀμυήτων ἐν τῷ Ὀρφισμῷ) ὡς ἡ ζεῖδαρος ἄρουρα.

Τὸ φυσικὸν τοπίον, ὁ κατ' ἐξοχὴν ἐμπνευστὴς τῶν μυθολογικῶν παραδόσεων καὶ ἡ βαθυτέρα γνῶσις τοῦ ὑπεδάφους, ἐλπίζομεν ὅτι θὰ ὀδηγήσουν συντόμως εἰς τὴν ἀνεύρεσιν τόσον τοῦ ναοῦ τοῦ Ἄδου τῆς Ἡλείας, ὅσον καὶ τῶν ναῶν τοῦ Πλούτωνος τῆς Αἰανῆς (Βερροίας) καὶ τοῦ Βοσπόρου.

Ἐν κατακλιθεὶς, ὡς ἐξάγεται ἐξ ἐπισκοπηθέντων Πλουτωνείων, προκειμένου νὰ ἐρευνήσωμεν συστηματικῶς περὶ τῶν ναῶν τούτων, καίτοι τὸ ὑπέδαφος διαφυλάσσει στοργικῶς πολλοὺς ἀρχαιολογικοὺς θησαυροὺς καὶ ἐπιφυλάσσει εἰς ἡμᾶς πολλὰς ἐκπλήξεις, ἴσως δὲν εἶναι ἄσκοπον νὰ στρέψωμεν τὴν προσοχὴν μας εἰς σπήλαια «ναὸς εἰκασμένος σπηλαίῳ» ἢ καὶ πλησίον αὐτῶν, εἰς λευκοὺς βράχους, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῶν ἰχνῶν ἀρχαίων πηγῶν, λιμνῶν, ποταμῶν τῶν περὶ ὧν ὁ λόγος περιοχῶν, καίτοι δὲν διετηρήθησαν ἐν τῇ τοπικῇ παραδόσει.

S U M M A R Y

Trying to find out the temple of Hades of Elis as well as of Pluto of Aeane (Macedonia) and Bosphorus, perhaps we may think of them near caves or like - caves «ναὸς εἰκασμένος σπηλαίῳ», near white rocks and on the vestiges of ancient sources, lakes, rivers, in accordance with the ancient tradition of passages to the underworld (Plutoneia).

1) M. Nilson, *Minoan - Mycen. Religion*, Lund 1950, 619—633. Σπ. Μαρινάτου, Ἡ Κρητομυκην. θρησκεία (κατὰ τὰς παραδόσεις τοῦ καθ. κ. Σπ. Μαρινάτου) Ἀθῆναι, 1948, 165.